

MESTSKÉ
DIVADLO
ŽILINA

ZÁHADA ROZUMU

Ada Juhásová, Iveta Pagáčová, Tajna Peršić

ZÁHADA ROZUMU

HUGO MERCIER

DAN SPERBER

Realizačný tím

TEXT

Hugo Mercier
Dan Sperber

DRAMATURGIA

Daniela Brezániová

KOSTÝMY

Zuzana Malcová

SVETELNÝ DIZAJN

Gabriel Žitňanský

HUDBA

Lenka Novosedlíková

ÚPRAVA TEXTU,

SCÉNA A RÉŽIA

Jana Šturdíková **ah**

ÚČINKUJÚ

Ada Juhášová
Iveta Pagáčová
Tajna Peršić

POĎAKOVANIE

Dáša Krištofovičová
Diana Strauszová
Ján Štrbák
Juraj Hubinák

Svetová premiéra

7. júna 2025

153. premiéra

Mestského divadla Žilina

Predstavenie vedie

Katarína Škerenčáková

Technické zabezpečenie

inscenácie pod vedením

Juraja Špalka **realizovali:**

SVETLÁ

Anton Mlacek

Peter Šlesár

ZVUK

Lukáš Magoč

Ľuboš Tomaščík

REKVIZITY

Róbert Samec

GARDERÓBA

Slavomíra Olejková

STAVBA SCÉNY

Róbert Samec

Tomáš Dlhopolček

Richard Barčiak

Juraj Lajda

Based on the book THE ENIGMA
OF REASON by Hugo Mercier
and Dan Sperber, published
by Harvard University Press.
All rights reserved.

I.

SPOCHYBNENIE DOGMY

Rozum. Nástroj pravdy, individuálnej múdrosti či svetlo v temnote? Západná civilizácia sa na tieto tvrdenia stáročia spoliehala. V súčasnosti je však dôvera v rozum a jeho zdravý, kritický úsudok otrávená. Ako je možné, že ľudia – tvory obdarené rozumom – tak ľahko uveria dezinformáciám a hoaxom?

Inscenácia Záhada rozumu v réžii Jany Šturdíkovej hľadá vtipnou a zrozumiteľnou formou odpovede na tieto otázky – nielen z pohľadu vedy, ale aj prostredníctvom každodenných situácií a absurdných príkladov z histórie. Trojica herečiek, ako sonda do mechanizmov ľudskej mysle, približuje každodenné podliehanie rozumovým skresleniam, vďaka ktorým sa aj géniovia mýlia rovnako ako my všetci.

Záhada rozumu je rovnomennou adaptáciou knihy dvoch kognitívnych vedcov, Huga Merciera a Dana Sperbera. Skúma fungovanie kritického myslenia, jeho evolučný pôvod a to, ako ho dnes využívame. Výskumy potvrdzujú, že ide o značne chybový mechanizmus. Ľudia ho viac ako na myslenie a hľadanie používajú na to, aby obhájili, čomu iracionálne veria. Podľa odborníkov rozum nefunguje osamotene a neslúži na hľadanie najlepšej možnej reakcie v konkrétnej situácii.

Ako teda rozum používať tak, aby sme dokázali kriticky myslieť a nie iba podliehať tomu, čomu chceme veriť? Je to vôbec možné?

Tajna Peršić a Iveta Pagáčová

II. POCHOPENIE INFERENCIE

„DIVADLO
JE SKVELÝ
PRIESTOR, KDE
SA DAJÚ VEĽMI
SLOBODNE,
OTVORENE
A VEĽMI
ZAUJÍMAVOU
FORMOU
HOVORIŤ VEĽMI
DÔLEŽITÉ
VECI. A TÉMU
KRITICKÉHO
MYSLENIA
POVAŽUJEM ZA
VEĽMI DÔLEŽITÚ.“

ROZHOVOR S REŽISÉRKOU JANOU ŠTURDÍKOVOU

Daniela Brezániová (DB)
Inscenácia Záhada rozumu vzniká v priestore nášho experimentálneho štúdia, kde v posledných sezónach dostali príležitosť režisérky a režiséri, ktorí nepôsobia len v kamenných divadlách, ale najmä na nezávislej scéne a okrem divadla sa venujú aj rôznym typom projektov v oblasti kultúry. V tvojom profile nájdeme, že si vizuálna umelkyňa, režisérka, dramaturgička či fotografka. Ako si sa dostala k divadlu a ako ho vo svojej tvorbe prepájaš s inými zložkami, ktorým sa venuješ?

Jana Šturdíková (JŠ)
Môj prvý kontakt s divadlom bol dramatický krúžok, kam som chodila asi od 10 rokov. Potom som išla na Divadelnú fakultu na VŠMU, vyštudovala som tam dramaturgiu a po škole sme si ešte s ďalšími spolužiakmi založili nezávislé divadlo Non.garde, ktoré fungovalo na princípe autorskej tvorby. To znamená, že – ako to už v nezávislej kultúre býva – všetci nejakým spôsobom robia všetko a potom sa to spojí do nejakého výsledku. Tu sa začala moja prax s prepájaním viacerých zložiek – písanie, účinkovanie v priestore, performancie, réžia a rôzne iné záležitosti. Mnohé sme robili spoločne, bol medzi nami vždy veľmi intenzívny kontakt.

Zároveň som pracovala aj v bábkovom divadle s Ivanom Martinkom – v Nitre sme robili inscenáciu Palculienka, ale pôsobili sme aj v Bratislavskom bábkovom divadle. No a pri tom nezávislom divadle som zostala až doteraz, s rôznymi obmenami. Inscenácie v Non.garde boli koncipované najmä ako výtvarné divadlo, pretože sme pracovali s objektom a s tým, ako sa dá objekt kombinovať s pohybmi a rôznymi výtvarnými prvkami v priestore. Ak by sme to mali žánrovo definovať, možno to malo blízko aj k bábkovému divadlu. Napriek tomu, že človek nepracuje s reálnou bábkou, ale povedzme s objektom, tak tiež musí hľadať spôsoby, ako s objektom narábať a vytvárať si k nemu vzťah. Postupne to od výtvarného divadla prešlo aj k rôznym textovým formám, respektíve, často sa to kombinovalo. A naša posledná inscenácia Asperger vs. Wittgenstein je založená iba na slove a na texte. Myslím si, že v živote to chodí tak, že človek skúša rôzne prístupy a aj on sa v priebehu života mení spolu s novými pohľadmi na veci. A tak isto sa vyvíja aj tvorba. Mňa vždy zaujímalo skúšať čo najrôznejšie veci. Fotografovať som začala asi v 15 rokoch. Doma som našla (ako veľa iných fotografov) fotoaparát – ešte analógový na kinofilm – a skúsila som fotiť.

Na súťaži Poviedka 2021 tvoj text získal druhé miesto. Píšeš pravidelne, alebo si opäť chcela skúsiť niečo nové?

JŠ

S poviedkou to bolo celkom spontánne. Text som napísala tak, ako to prišlo. Píšem veľmi rada. Je to skvelá vec, naozaj úžasná, keď sa človek nechá viesť tokom myšlienok, a keď si vytvorí vlastný samostatný svet. Zrazu je v inej realite a tá iná realita plynie, človek to iba zachytáva a môže si tam vytvárať rôzne postavy, príbehy. Je to úžasný zážitok. Momentálne mám aj napísaný dlhší text, ale ešte som nenašla vydavateľa. Takže uvidíme, ako to dopadne a či sa niečo podarí.

DB

Tvoje doterajšie réžie boli spojené prevažne s nezávislou scénou, s výnimkou pôsobenia v bábkovom divadle. Ako vznikla spolupráca s naším Mestským divadlom?

JŠ

Dostala som ponuku od umeleckého šéfa Eduarda Kudláča, ktorú som prijala. V rozhovore s ním som sa dozvedela, že v Žilinskom divadle sa v Štúdiu vytvára priestor na to, aby sa skúšali rôznorodé veci. Iné ako klasiická činohra. Publikum má

možnosť vidieť, že existujú rôzne prístupy či formy, ako pracovať s divadelným tvarom.

DB

Experimentálny priestor Štúdia ponúka celkom otvorené a široké možnosti. Prišiel s ponukou rovno aj nápad, akú tému by si chcela spracovať?

JŠ

Myslím, že som to vedela hneď od začiatku. Mám niekoľko tém a nápadov, ktoré by som chcela v živote robiť, a keď sa vyskytne príležitosť realizovať ich, tak hľadám medzi nimi. Keď ma oslovili, vytiahla som jednu z tém, o ktorých už dlhšie uvažujem.

DB

Spomínam si, že si ju mala už definovanú počas nášho prvého telefonátu, keď si mi rozprávala o tom, že ťa veľmi zaujíma oblasť kritického myslenia. Vyzdvihla si najmä knihu Záhada rozumu. Ako si sa k nej dostala a čím ťa spomedzi všetkých iných zdrojov zaujala?

JŠ

Chcela by som urobiť niečo o kritickom myslení, pretože si myslím, že v tom máme na Slovensku stále veľké rezervy. Často sa rozhodujeme na základe dojmov, ale chýba nám odstup a dôraz na fakty alebo

hlbšie zamyslenie sa, a nie len impulzívne reagovanie. Hľadala som rôzne texty o kritickom myslení a narazila som na túto knihu. Zaujalo ma, že nie je iba o samotnom kritickom myslení, ale je to širší obraz – ako vôbec celkovo myslenie a uvažovanie funguje, a prečo sa niekedy náš rozum správa tak, ako sa správa, aj keď nám sa to zdá, povedzme, úplne nelogické a iracionálne – v tom sa mi to zdalo veľmi zaujímavé.

DB

Inscenácia bola pôvodne koncipovaná ako tvoj autorský projekt, ktorý sa v priebehu roka vyvíjal a napokon si sa rozhodla knihu Záhada rozumu adaptovať. Je to pomerne rozsiahla vedecká štúdia o ľudskom rozume. Ako si pristupovala k tvorbe textu a k výberu jednotlivých pasáží z pôvodného textu?

JŠ

Najzákladnejšie kritérium bolo vybrať to, čo sa mi z toho zdá najpochopteľnejšie. Sú tam naozaj dlhé pasáže, kde veľmi podrobne vysvetľujú princíp fungovania logiky. Logika ako náuka o myslení sa dlho považovala za základný kameň premýšľania – kritického myslenia. V západnej tradícii sa rozvíjala už od Aristotela (vyše 1000 rokov) a má veľmi presné zákonitosti,

podľa ktorých funguje. Keď sa človek do toho ponorí, bolo to naozaj veľmi zložité, takže som si hovorila, že toto tam určite nemôže byť. Musí sa ísť formou, ktorá bude pre ľudí viac prístupná. Keď sa robí s nedivadelným textom, ktorý nie je založený na klasickom príbehu, treba hľadať niečo, čo by mohlo vytvoriť prienik s divákom, aby to bolo preňho pochopiteľné. Často sa pri odbornejších textoch stáva, že im rozumie vedecká komunita, ale pre bežného človeka, ktorý sa s nimi vôbec nestretáva, to môže byť náročné. Takže to bola prvá vec, nad ktorou som sa snažila zamyslieť, a potom som sa nejakým spôsobom snažila zachovať aj pôvodný charakter literatúry faktu. Neprišlo mi ako vhodná cesta text za každú cenu dramatizovať alebo ho dávať do nejakých dramatických situácií. Skôr som si hovorila, že mi bude stačiť, keď to zaznie. Tá téma je naozaj veľmi aktuálna a je to hlavne súčasť základného vzdelania, ktoré by sme mali v tejto dobe mať. Informácií, často protichodných, je veľmi veľa a človek stráca prehľad, ako sa v nich orientovať. Vzdelávanie v tomto bode považujem za veľmi dôležité, lebo často sa na škole dostaneme k základným informáciám – biológia, chémia a tak ďalej. Ale neskôr v praktickom živote nevieme,

ako napríklad kritické myslenie alebo celkovo rozum a vzájomná komunikácia fungujú. Brala som to ako priestor, kde tieto veci môžu zaznieť a je dôležité, aby bola táto informácia nejakým spôsobom ponúknutá.

Vždy je pre mňa taká malá osobná výzva stanoviť si text neštandardne a sama sa potom rada nechám prekvapiť tým, či to vyjde alebo nie. V tomto spočíva možno aj ten základný kameň experimentu. Máme nejaký základný materiál a uvidíme, čo sa s ním dá urobiť – ako to vyjde. Vyskúšame to. Ale základný message alebo základný cieľ tohto projektu je pre mňa naozaj v tom, že divadlo je skvelý priestor, kde sa dajú veľmi slobodne, otvorene a veľmi zaujímavou formou hovoriť veľmi dôležité veci. A tému kritického myslenia považujem za veľmi dôležitú. Prišlo mi zaujímavé využiť na to tento priestor, aj keď nie štandardným jazykom v zmysle veľkej dramatizácie, postáv a charakterov, ktoré budú niest vlastný príbeh.

DB
Kľúčovú úlohu zohráva skúšobné obdobie, keď do procesu tvorby vstúpia aj interpreti, herci a herečky. Rovnako ako pri neštandardnej práci s textom si naznačovala aj nie úplne

klasický skúšobný tvorivý proces v priestore, kedy sa dopredu nedá predpokladať, čo príde, ako interpret dotvorí text a čo napokon vznikne. S akými princípmi v spolupráci s hercami pracuješ? Boli skúšky založené na improvizácii, alebo skôr na iných typoch cvičení s pohybom či slovom?

JŠ
Ja mám vždy nejakú predstavu. Som ten typ, ktorý si to vopred premyslí, aspoň nejakým spôsobom nahruho. A potom je dôležité veľmi citlivo reagovať na prostredie alebo na impulzy, ktoré mi interpreti ponúknu. Pretože v konečnom dôsledku sú oni nositeľmi informácie a treba to vymyslieť tak, aby to bolo aj pre nich prínosné a aby ich to nejakým spôsobom bavilo – v zmysle, že to dokážu urobiť, a že si tiež k tomu nájdu vlastný prístup. Takže áno, na začiatku je určitá predstava, ale potom treba vychádzať z toho, čo herci ponúknu. Využívame pohybové prvky, a preto som sa snažila pripraviť skúšky tak, aby aj herečky získavali väčší kontakt s daným typom pohybu. Vždy sme robili pár cvičení a zistovalo sa, čo funguje a čo nefunguje, a podľa toho sa postupovalo ďalej.

DB
Snažíte sa vytvárať rôzne vizuálne či pohybové podnety, na základe ktorých si divák môže ten mechanizmus premýšľania lepšie predstaviť?

JŠ
Áno. Keďže sme v divadle, síce sme si to pracovne nazvali ako inscenovaný prednášku, ale nie je to iba o tom, že herečky stoja a rozprávajú text v priestore. Snažíme sa hľadať kľúč alebo prvky, ktoré by mohli ponúknuť ďalšiu interpretačnú rovinu okrem tej slovnej. Divadlo je naozaj skvelý prostriedok. Nielen na zabávanie, ale aj na vzdelávanie a informovanie. Ponúka priamy kontakt, pôsobenie aj na iné zmysly ako iba sluch a zrak. K tomu sa pridávajú ešte umelecké prvky, energia, ktorá z hercov a herečiek ide. Myslím si, že v rámci zmyslových podnetov má divák v divadle oveľa komplexnejší zážitok ako z knihy. Zážitok, vďaka ktorému môže aj tie informácie, ktoré k nemu prúdia, vnímať na inej úrovni. Možno sa v ňom uložia nejakým iným spôsobom. A tak je koncipovaná aj pohybová stránka. Čokoľvek, čo môže intuitívne alebo vedome dotvoriť to, aby vnem diváka bol intenzívnejší a zážitok komplexnejší, je veľmi vítané.

DB
V inscenácii účinkujú tri herečky Ada Juhášová, Iveta Pagáčová a Tajna Peršić, ktoré prichádzajú divákovi prerozprávať to, ako ľudská myseľ funguje. Interne sme si ich pomenovali ako modul premýšľania, čo si pod tým modulom predstavuješ ty?

JŠ
Pri práci s hercami treba nájsť nejaký spôsob, ako mu vysvetliť, čo robí, aby to bolo pre neho prijateľné a aby si aj on sám našiel nejakú vlastnú polohu, v akej k tomu pristúpi. Bavíme sa o rozume a o tom, akými rôznymi spôsobmi myslenie funguje a akým vývojom prešlo, či už evolučným alebo historickým. Preto sme si to s herečkami pomenovali tak, že predstavujú modul myslenia, ktorý operuje rôznymi spôsobmi, aby nám podľa možností a v čo najzaujímavejšej forme poskytol príbeh vývoja alebo teda informáciu o myslení.

DB
Nájdeme v knihe Záhada rozumu a aj v inscenácii odpoveď, ako kriticky myslieť?

JŠ
To je veľmi dobrá otázka na záver. Iné knihy, ktoré som čítala, dávali väčšinou nejaký návod, ako kritické myslenie rozvíjať. Potom tam boli veľmi dlhé kapitoly

Iveta Pagáčová, Tajna Peršić, Ada Juhášová

o tom, akým všetkým možným skresleniam rozum podlieha. Na túto tému existuje nespočetné množstvo literatúry a všetci menujú rozumové chyby a na čo si treba dať pozor, ale nikto to nevysvetlil. Táto kniha ma veľmi zaujala práve v tom, že vedci Hugo Mercier a Dan Sperber poskytujú veľmi zaujímavé vysvetlenie. Rozum alebo myslenie vždy funguje v nejakom kontexte a pokiaľ nenájde správny kontext, ktorý rozumu alebo mysleniu vyhovuje aj z hľadiska evolučnej teórie, tak potom sa naozaj môže stať, že rozum ľudovo povedané „zblbne“. A naozaj nás potom vedie k mnohým chybám a skresleniam. Aké by bolo teda riešenie na to, aby rozum fungoval? Aby sme sa naňho mohli spoľahnúť? V súčasnej dobe čelíme informačnému pretlaku, je tu množstvo dezinformácií a nevieme, ako z toho von. Hugo Mercier a Dan Sperber riešenie ponúkajú, minimálne ukazujú, že riešenie existuje. Neuviazli sme na mŕtvom bode. Je to skôr len o tom, čo spravíme ďalej, keď riešenie spoznáme. Budeme ho využívať?

Ada Juhásová, Tajna Peršić, Iveta Pagáčová

JANA ŠTURDÍKOVÁ

je vizuálna umelkyňa, režisérka a absolventka Vysokej školy múzičných umení a Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave, ako aj Inštitútu tvorivej fotografie na Sliezskej univerzite v Opave. Je autorkou oceňovanej fotografickej knihy *Châteaux* po našom, ktorá dokumentuje opustené a chátrajúce kaštiele na Slovensku. Bola finalistkou súťaže POZNAN PHOTO DIPLOMA AWARD a získala 2. miesto v literárnej súťaži Poviedka 2021. Vystavovala na festivaloch ako Mesiac fotografie v Bratislave, Mois de la Photo v Paríži či na Varšavskom festivale umeleckej fotografie, ako aj na ďalších podujatiach doma i v zahraničí. Okrem svojej činnosti vo výtvarnom umení sa výrazne angažuje aj v oblasti divadla. Je spoluzakladateľkou Divadla Non. Garde, ktoré vzniklo v roku 2007 v Bratislave ako priestor pre súčasné umenie a nové divadelné formy. Ako režisérka a autorka sa podieľala na viacerých významných inscenáciách tohto divadla: *Extempore* (2008), *Hneváš sa?* (2009), *Rôzne kapitoly tej istej knihy* (2012), *Asperger vs. Wittgenstein* (2023).

Ada Juhásová, Iveta Pagáčová, Tajna Peršić

III. NOVÝ POHĽAD NA ROZUM

Kniha Záhada rozumu (v origináli The Enigma of Reason) od Huga Merciera a Dana Sperbera predstavuje provokatívnu teóriu o pôvode a funkcii ľudského rozumu. Spochybňuje tradičné chápanie racionality a ponúka pohľad, ktorý otvára nové témy v oblasti psychológie, filozofie, politiky aj vzdelávania.

Autori prirovnávajú rozum k advokátovi, ktorý má za úlohu obhajovať klienta (názor), nie k nestrannému sudcovi, ktorý hľadá pravdu. To vysvetľuje, prečo často zavrhneme protichodné dôkazy a obratne ospravedlňujeme vlastné presvedčenia.

Zdieľanie informácií na sociálnych sieťach často prebieha bez diskusie a priamej spätnej väzby. Výsledok? Rozum tu funguje ako zbraň na potvrdenie skupinových predsudkov, čo vedie k šíreniu dezinformácií. To, čo psychológia dlho považovala za „kognitívnu chybu“, považujú autori za evolučne adaptívny mechanizmus. Rozum má pomáhať presvedčať ostatných, a tak je prirodzené, že sa zameriava na dôkazy, ktoré podporujú naše stanovisko.

Výskum ukazuje, že vyššia inteligencia neznamena vyššiu objektivitu. Naopak, inteligentní ľudia sú často šikovnejší v racionalizácii zlých rozhodnutí – dokážu vytvoriť pôsobivejšie obhajoby svojich chybných názorov.

Jednotlivec môže pôsobiť iracionálne (napr. pri rozhodovaní pod vplyvom predsudkov), no keď ľudia diskutujú v skupinách, kvalita argumentácie výrazne stúpa – najmä ak si môžu názory navzájom spochybňovať. To podporuje myšlienku, že rozum je evolučne sociálny nástroj.

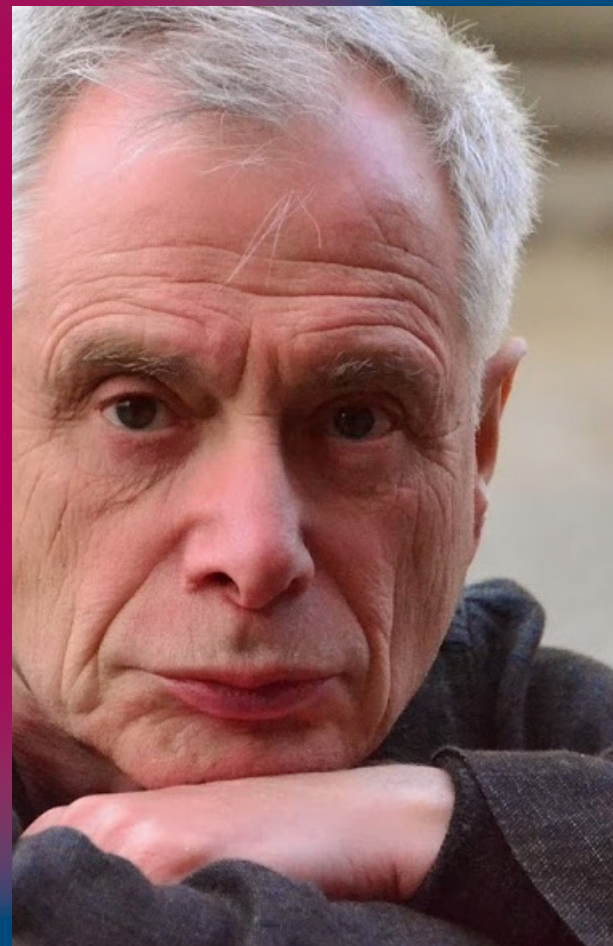
HUGO MERCIER

je kognitívny vedec, ktorý pracuje vo Francúzskom národnom centre pre vedecký výskum (CNRS) v Lyone. Je autorom knihy *Not Born Yesterday: The Science of Who We Trust and What We Believe* (Nie sme včerajší: Veda o tom, komu dôverujeme a čomu veríme) a spoluautorom (s Danom Sperberom) knihy *The Enigma of Reason* (Záhada rozumu).

Väčšina jeho doterajších prác sa zameriavala na funkcie a fungovanie uvažovania. Podľa argumentačnej teórie uvažovania je jeho funkciou argumentácia: nachádzať a vyhodnocovať argumenty s cieľom presvedčiť iných a nechať sa presvedčiť len vtedy, keď je to opodstatnené. V súlade s týmto prístupom funguje uvažovanie dobre ako nástroj argumentácie, no pomerne slabo v iných kontextoch.

DAN SPERBER

je filozof, spoločenský a kognitívny vedec, výskumník v Inštitúte Jeana Nicoda v Paríži a profesor na oddeleniach kognitívnych vied a filozofie Stredoeurópskej univerzity v Budapešti. Je autorom množstva článkov z oblasti antropológie, lingvistiky, filozofie a psychológie, ako aj šiestich kníh: *Rethinking Symbolism* (Cambridge UP 1975), *On Anthropological Knowledge* (Cambridge UP

1985), *Explaining Culture* (Blackwell 1996), v spolupráci s Deirdre Wilson – *Relevance: Communication and Cognition* (Blackwell 1986; druhé revidované vydanie, 1995), *Relevance and Meaning* (Cambridge UP, 2012) a – v spolupráci s Hugom Mercierom – *The Enigma of Reason* (Harvard UP & Penguin 2017). Editoval zborník *Metarepresentations: A Multidisciplinary Perspective* (Oxford University Press, 2000) a bol spolueditorom diel *Causal Cognition: A Multidisciplinary Debate* (Oxford University Press, 1995) spolu s Davidom Premackom a Ann James Premackovou, ako aj *Experimental Pragmatics* (Palgrave, 2004) spolu s Irom Noveckom.

Dan Sperber rozvinul naturalistický prístup ku kultúre pod názvami epidemiológia reprezentácií alebo teória kultúrnej príťažlivosti. Spolu s Deirdre Wilson vytvoril kognitívny prístup ku komunikácii známy ako teória relevancie. S Hugom Mercierom rozvinul argumentačnú teóriu uvažovania a rozšíril ju do interakcionistického prístupu k rozumu. Teória kultúrnej príťažlivosti, teória relevancie a interakcionistický prístup k rozumu boli každá osobitne vplyvné, ale aj kontroverzné.

Iveta Pagáčová, Tajna Peršić, Ada Juhássová

Iveta Pagáčová a Tajna Peršić

IV. ČO ROZUM DOKÁŽE A ČO NIE

SLOVNÍČEK POJMOV

Kognitívny → poznávací alebo týkajúci sa myslenia / vnímania. Príklady:

Kognitívne schopnosti → poznávacie schopnosti (schopnosť vnímať, myslieť, pamätať si, učiť sa)

Kognitívna psychológia → psychológia poznávania

Kognitívne skreslenie → skreslenie v myslení alebo skreslenie v poznávaní

Termín **konfirmačné skreslenie** (confirmation bias) zaviedol britský kognitívny psychológ Peter Wason v 60. rokoch 20. storočia. V jednom zo svojich experimentov, nazývanom Wasonova selekčná úloha, ukázal, že ľudia majú tendenciu vyhľadávať a vysvetľovať spôsobom, ktorý potvrdzuje ich existujúce presvedčenia, a ignorovať dôkazy, ktoré im odporujú. Konfirmačné skreslenie je dnes jedným z najznámejších kognitívnych skreslení a hrá významnú úlohu v rozhodovaní, politike, vede aj bežnom živote.

Termín **názorová zotrvačnosť** (belief perseverance) zaviedli americkí sociálni psychológovia Lee Ross, Mark Lepper a Robert Vallone v 70. a 80. rokoch 20. storočia.

Skúmali, ako si ľudia udržiavajú svoje presvedčenia aj napriek tomu, že čelia dôkazom, ktoré ich vyvracajú. Tento jav opisuje tendenciu držať sa pôvodných názorov, aj keď dostaneme nové informácie, ktoré by ich mali spochybniť alebo vyvrátiť.

Názorová zotrvačnosť (belief perseverance) a **konfirmačné skreslenie** (confirmation bias) sú síce príbuzné javy, ale nie sú úplne totožné. Konfirmačné skreslenie je aktívny výber informácií (hľadáme potvrdenie toho, čomu už veríme). Názorová zotrvačnosť je pasívne udržiavanie presvedčenia (odmietame meniť názor, aj keď dôkazy hovoria opak). Napríklad: Ak niekto verí konšpirácii, že Zem je plochá, vyhľadáva len články a videá, ktoré túto teóriu podporujú (konfirmačné skreslenie). Keď mu niekto ukáže vedecké dôkazy, že Zem je guľatá, odmietne ich, pretože už je presvedčený o svojom názore (názorová zotrvačnosť).

Termín **epistemická ostražitosť** (epistemic vigilance) zaviedli Dan Sperber a Hugo Mercier. Použili ho na označenie mechanizmov, ktoré nám pomáhajú hodnotiť spoľahlivosť informácií a ich zdrojov. Tvrdia, že ľudia sú prirodzene vybavení systémami, ktoré im pomáhajú

rozlišovať medzi dôveryhodnými a pochybnými informáciami, čím sa chránia pred klamstvami, manipuláciou či nesprávnymi presvedčeniami. Ich teória úzko súvisí s myšlienkou, že argumentácia sa nevyvinula primárne na hľadanie pravdy, ale skôr ako nástroj na presvedčanie a hodnotenie dôveryhodnosti tvrdení iných ľudí.

Dreyfusova aféra (1894 – 1906) bola významná politická a justičná kríza vo Francúzsku na prelome 19. a 20. storočia. V roku 1894 bol Alfred Dreyfus, francúzsky dôstojník židovského pôvodu, falošne obvinený zo špionáže v prospech Nemecka. Na základe slabých a zmanipulovaných dôkazov ho odsúdili na doživotné vyhnanstvo na Diabolskom ostrove pri pobreží Francúzskej Guyany. V roku 1896 bol odhalený skutočný páchatel, major Ferdinand Walsin Esterhazy, ale armáda ho kryla a nikdy neból odsúdený. Po rokoch verejného tlaku, vyšetrovaní a súdov bol Dreyfus rehabilitovaný a opätovne prijatý do armády. Aféra odhalila hlboký antisemitizmus v inštitúciách Francúzska a rozdelila francúzsku spoločnosť.

Ada Juhásová, Iveta Pagáčová, Tajna Peršić

Tajna Peršić, Ada Juhásová, Iveta Pagáčová

Nevedomé inferencie vnímania
Tento pojem zaviedol **Hermann von Helmholtz (1821 – 1894)**, nemecký fyzik, matematik a lekár, ktorý tvrdil, že naše vnímanie nie je len pasívne prijímanie informácií, ale zahŕňa aj automatické a nevedomé usudzovanie na základe predchádzajúcich skúseností. Napríklad:

Optické ilúzie – mozog si dopĺňa chýbajúce informácie na základe očakávaní.

Vnímanie hĺbky – aj keď máme na sietnici dvojrozmerný obraz, náš mozog na základe tieňov, perspektívy a veľkosti objektov „odvodí“ trojrozmernosť.

Rozpoznávanie objektov – keď vidíme iba časť predmetu, automaticky usudzujeme, čo to je.

Vnímanie reči – ak je hluk v pozadí, mozog „dopočuje“ slová, ktoré možno ani neboli jasne vyslovené. Mozog teda neustále interpretuje podnety a vytvára závery bez nášho vedomého úsilia. V podstate „predpovedáme“, čo vidíme a počujeme, a tým si zjednodušujeme spracovanie informácií.

Efekt prihliadajúceho (bystander effect) je psychologický jav, pri ktorom pravdepodobnosť, že jednotlivec pomôže niekomu v núdzi, klesá, ak je prítomných viac ľudí. Inými slovami, čím viac svedkov nehody alebo núdzovej situácie, tým menšia je pravdepodobnosť, že niekto z nich zasiahne.

Hlavné dôvody:

Difúzia zodpovednosti – keď je prítomných viac ľudí, každý z nich predpokladá, že niekto iný zasiahne. Zodpovednosť sa tak „rozpustí“ medzi všetkých svedkov.

Sociálne porovnávanie – ľudia sledujú reakcie ostatných, aby vedeli, ako sa majú zachovať. Ak nikto nereaguje, môžu si myslieť, že situácia nie je vážna.

Strach zo zlyhania alebo zosmiešnenia – najmä na verejnosti môžu ľudia váhať, či zasiahnuť, aby neurobili niečo „nesprávne“ alebo nevyzerali trápne.

Slávny prípad:

Tento efekt sa začal intenzívne skúmať po tragickej vražde Kitty Genovese v New Yorku v roku 1964. Hoci niektoré detaily prípadu boli v médiách zveličené, správa, že desiatky ľudí počuli jej volanie

o pomoc a nikto nezasiahol, šokovala verejnosť a podnietila výskum tohto javu.

Ako sa efekt dá prekonať:

Priame oslovenie konkrétnej osoby („Vy v modrom tričku, zavolajte sanitku!“) – znižuje difúziu zodpovednosti.

Zvýšenie povedomia o efekte prihliadajúceho – ak si ľudia uvedomujú, že tento jav existuje, je väčšia šanca, že zasiahnu.

RENÉ DESCARTES 1596 – 1650

Filozof, matematik, vedec
a zakladateľ novovekého
racionalizmu

Podľa Descartových osobných
záznamov sa v novembri 1619
počas pobytu v Bavorsku ubytoval
v malej miestnosti, aby unikol
zime. Počas jedinej noci mal tri
sny. Údajne mu naznačili, že jeho
poslaním je vybudovať systém
poznania založený na rozume.

Stali sa základom jeho metódy
systematickej pochybnosti
a východiskom slávneho výroku
„Myslím, teda som“ z diela
Rozprava o metóde, ktoré bolo
vydané v roku 1637, keď mal
Descartes 41 rokov. Medzi prvým
nápadom a jeho publikovaním
teda uplynulo takmer 20 rokov.

Počas tohto obdobia Descartes
rozvíjal svoje myšlienky a zbieral
nové skúsenosti. Časový
rozdiel ukazuje Descartovu
trpezlivosť a zodpovednosť pri
formovaní vlastného myslenia
– neuspokojil sa len s prvými
impulzmi, ale snažil sa ich
dôsledne rozpracovať.

FILOZOFIA

René Descartes je často
považovaný za jedného
z významných filozofických
predstaviteľov individualizmu,
teda dôrazu na individuálny
rozum ako hlavný zdroj poznania.
Descartes vo svojej filozofii
zdôrazňuje, že človek musí všetko
podrobiť pochybnosti, aby zistil,
čo je skutočne isté. Toto kritické
skúmanie sveta a poznania začína
v jednotlivcovi – vo vedomí, ktoré
pochybuje a premýšľa. Neprijíma
pravdy od autorít automaticky,
ale skúma ich vlastným rozumom.

Jeho slávny výrok „Myslím, teda
som“ ukazuje, že základ všetkého
poznania a existencie sa podľa
neho nachádza v individuálnom
vedomí, v jednotlivcovi – nie
v spoločnosti, Bohu, histórii či
zvykoch, ale v subjektívnej istote
myslenia. Descartes veril, že každý
človek má schopnosť rozumne
uvažovať, a preto môže a má sám
skúmať pravdu.

Súčasný výskum v kognitívnych
vedách, psychológii aj filozofii
poukazuje na to, že rozum
často funguje najefektívnejšie
v kolektívnych podmienkach.
To však nevylučuje Descartov
dôraz na individuálne myslenie –
skôr ho dopĺňa a koriguje.

Iveta Pagáčová

Ada Juhásová

ROZUM V DIVOČINE

Čo dnes vieme o rozume a kolektívite?

1. Teória interaktívneho rozumu

Vedci ako Hugo Mercier a Dan Sperber navrhli tzv. argumentačnú teóriu rozumu, podľa ktorej sa rozum nevyvinul primárne na individuálne hľadanie pravdy, ale na presvedčanie iných a hodnotenie argumentov v diskusii. Preto najlepšie funguje v skupinách, kde si ľudia navzájom kladú otázky, odporujú si a tým zlepšujú svoje myšlienky.

2. Naše myslenie vzniká a vyvíja sa vďaka tomu, že žijeme medzi ľuďmi

Psychológia ukazuje, že naše uvažovanie je formované sociálnym prostredím – jazyk, normy, emócie a kategórie myslenia sú sociálne naučené a zdieľané.

3. Kolektívne poznávanie

Filozofi poznania ako Miranda Fricker alebo Kristina Rolin hovoria o kolektívnom poznávaní: poznanie nevzniká v izolovaných hlavách, ale v sieťach dôvery, kritiky, spolupráce, inštitúcií (veda, diskusia, médiá...).

Ako sa na to pozeráť v súvislosti s Descartom?

Descartes žil v období, keď bolo nutné vymaniť sa z dogiem autorít (najmä cirkvi), a preto potreboval vyzdvihnúť individuálny rozum ako autonómny nástroj.

Dnes už vieme, že človek sám často podlieha omylom, ale v skupine môže byť uvažovanie efektívnejšie, ak je postavené na kritickom dialógu. Za najúčinnnejšie sa považuje uvažovanie v sociálnom a argumentačnom prostredí. Rozum nie je len individuálna schopnosť (ako si myslel Descartes), ale aj evolučne a prakticky kolektívna činnosť.

Použitá literatúra

Záhada Rozumu, Hugo Mercier, Dan Sperber, Host, 2019

Poriadok v hlave, Kritické myslenie na každý deň, Linda Lančová, Martin Poliačik, N Press, 2022

Ako sa mozog s nami zahráva, Albert Moukheiber, Ikar, 2021

Prečo ľudia veria nezmyslom, Ivan Brezina Marek Jurkovič Vladimíra Čavojová, Premedia, 2019

Falšovaná pravda, O vplyve konšpiračných teórií na naše myslenie, Katharina Nocun Pia Lamberty, N Press, 2021

Ada Juhásová, Iveta Pagáčová, Tajna Peršić

Iveta Pagáčová, Tajna Peršić, Ada Juhássová

Mesto Žilina
Zriaďovateľ

REGINA®

DEVÍN

Bulletin k inscenácii
Záhada rozumu

NAPÍSAĽI A ZOSTAVILI

Daniela Brezániová a Jana Šturdíková

FOTO Bara Podola

GRAFICKÝ DIZAJN Marcel Benčík

Mestské divadlo Žilina

Horný val 3, 010 01 Žilina

mobil 0905 528 027

e-mail pokladna@divadlozilina.eu

web www.divadlozilina.eu

RIADITEĽ DIVADLA Michal Vidan

UMELECKÝ ŠÉF Eduard Kudláč

Zriaďovateľom Mestského divadla Žilina je mesto Žilina.

Partneri

Žilina

RADIO_FM

Iveta Pagáčová

